

The Role of the State, Creative Destruction, and the End of the Private Sector in the 1960s

Saeed Hajinaseri^{1✉}, Mohannad Hamed²

¹ Corresponding author: Assistant Professor, Department of Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: s.hajinaseri@ut.ac.ir

² Ph.D. Student, Department of Political Science, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: m149.1991@gmail.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:
Received:
18 September 2024
Revised version
received:
3 March 2025
Accepted:
9 August 2025
Available online:
23 September 2025

Keywords:
Second Pahlavi,
economic
development,
midwifery,
entrepreneurship,
Peter Evans,
creative destruction,
Alineghi Alikhan

ABSTRACT

Objective:

The extent, position and role of the government in economic development and industrialization is one of the important topics that has been studied and researched for a long time. In the history of Iran's political economy, this issue is still discussed and disputed. Regarding the Pahlavi II era, there is still the question of what was the role of the government in the economy and development of the country and why we are facing different growth rates in different periods of the reign of Muhammad Reza Pahlavi. The theoretical framework of this article is taken from the school of institutionalism and from the views of Peter Evans. Evans mentions the four roles of trustee, curator, midwife and nurturer as the roles of the government in the development process. In the late 1330s and with the problems of the government in providing resources for the development of the country, the Ministry of Economy was established and with the presence of Alinqi Alikhani, the government assumed the role of midwife and nurturer towards the private sector. The government made good achievements during the 1340s and the economy grew well. The private sector was growing and the king and the oligarchs and courtiers were afraid of the development of the private sector and the formation of industrial feudalism and creative destruction. With the increase of oil revenues in 1350, the government stopped supporting the private sector and began to take on the role of an employer in the field of industrialization.

Cite this article: Hajinaseri, Saeed; Hamed, Mohannad (2025). "The Role of the State, Creative Destruction, and the End of the Private Sector in the 1960s", *Fasl'nāmeḥ-ye siyāsat (Politics Quarterly)* 55, (3): 647-673, DOI: <https://doi.org/10.22059/JPQ.2025.382352.1008211>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

<https://doi.org/10.22059/JPQ.2025.382352.1008211>

The role of government in economic development and industrialization has been a central theme in Iran's political economy, especially during the second Pahlavi era. This article employs Peter Evans' institutionalist framework, which delineates four government roles—trustee, curator, midwife, and nurturer—to analyze Iran's evolving economic policies. In the late 1950s, confronted with resource shortages, the government established the Ministry of Economy under Alinaghi Alikhani, adopting midwife and nurturer roles to support the private sector. This approach contributed to significant economic growth in the 1960s, with the private sector experiencing notable development. However, the Shah and his elites grew increasingly wary of industrial feudalism and the concept of creative destruction, fearing that the private sector might challenge state control. The 1970s marked a dramatic shift driven by rising oil revenues. The government abandoned its supportive roles, transitioning to curator and employer functions by taking direct control of industries. This interventionist stance marginalized the private sector, stifling innovation and competition while expanding state-owned enterprises. This article critically examines these transitions, highlighting tensions between state-led development and private sector growth. It underscores how shifting government roles shaped Iran's economic trajectory—leading to the rise of state-controlled industries and the decline of private enterprises. By analyzing the relationship between policies and outcomes, the study offers a nuanced understanding of the development challenges faced during the Pahlavi era. It emphasizes the importance of institutional frameworks in shaping economic strategies and highlights the difficulties in balancing state control with private sector dynamism. The findings provide valuable lessons for policymakers, stressing the need for a balanced approach that leverages both the strengths of the state and the private sector. Additionally, the article raises critical questions about the long-term consequences of state intervention, particularly regarding the trade-offs between rapid industrialization and sustainable economic growth.

Introduction

The economic development and growth during the second Pahlavi era are often viewed through conflicting lenses. Some argue that the regime engaged in precise planning, citing growth indicators and industrialization efforts as evidence. However, the inconsistent economic approaches observed during this period suggest that the planning was not as meticulous as claimed. The Pahlavi political system fluctuated between supporting and opposing the private sector, largely due to fears of the creative destruction it could cause. According to Juan Linz, sultanistic regimes—such as the second Pahlavi era—are characterized by distorted capitalism, which makes genuine private sector-driven growth unlikely. This raises important questions about the sources of economic growth from the early 1960s to the early 1970s and the underlying processes that facilitated it. To understand these dynamics, it is crucial to analyze the nature of the state—not just the regime—during different periods of the Pahlavi era. Although the regime was sultanistic, its interactions with various governments and economic actors shifted depending on the needs and circumstances of the time. This article aims to uncover the factors that contributed to Iran's economic development in the 1960s and explain why this growth eventually stalled. By examining the state's role and its relationship with the private sector, the authors seek to provide a deeper understanding of the forces driving growth, as well

as the reasons behind its stagnation. This analysis highlights the complex interplay between political and economic structures during this transformative era.

Methodology

The study employs a descriptive-analytical approach rooted in historical institutionalism, utilizing Peter Evans' theoretical framework to examine the state's role in Iran's economic development during the second Pahlavi era. It combines qualitative methods with documentary review, analyzing historical data, government documents, economic reports, and primary and secondary sources. Evans' four state roles—trustee, curator, midwife, and nurturer—are applied to analyze government policies and actions from the 1950s to the 1970s. Key developments, such as the establishment of the Ministry of Economy, Alinaghi Alikhani's influence, private sector growth in the 1960s, and the shift toward state stewardship in the 1970s, are critically examined. The research employs comparative methods to assess economic growth rates and content analysis to evaluate policy impacts on the private sector and industrial feudalism, providing a comprehensive assessment of the state's economic performance.

Findings

1. Establishment of the Planning and Budget Organization in Iran

The Planning and Budget Organization (PBO) originated from the Economic Council in 1937, tasked with coordinating government agencies and managing economic programs. In 1946, a 50-member committee drafted a seven-year development plan, leading to the creation of the Plan Organization in 1948, modeled after U.S. strategies to address market inefficiencies, poverty, and resource allocation. However, the 1951 oil nationalization disrupted funding, halting the plan's progress. Under Abolhasan Ebtehad's leadership, the organization temporarily gained independence, focusing on national development. Yet, political pressures later placed it under the Prime Minister's office in 1959, reducing its autonomy and enabling rent-seeking behaviors, which undermined its effectiveness.

2. The Second and Third Development Plans and the Challenges of the Planning and Budget Organization

The Second Development Plan (1955–1962), led by Ebtehad, was ambitious but faced implementation problems due to disjointed efforts among ministries and the PBO, resulting in economic stagnation and a trade deficit. Policies such as austerity measures, import tariffs, and IMF-backed reforms failed to stabilize the economy, deepening recession. Land reforms and industrial state ownership disrupted traditional social structures, causing unemployment and rural migration. Political unrest, exemplified by the 1963 protests, further complicated economic management. Despite these challenges, the Third Development Plan was approved, focusing on employment, investment, and industrial growth.

3. Deprivation of Independence and Establishment of the Ministry of Economy

Initially, the Shah opposed granting independence to the PBO, placing it under the Prime Minister's office. Recognizing the need for stronger economic institutions, he supported creating the Ministry of Economy in 1962, inspired by Japanese and German models to centralize economic decision-making. Dr. Alinaghi Alikhani, appointed as minister, led a technocratic team to reform policies. The ministry's establishment strengthened the Shah's authority amid land reforms and signaled a

shift toward state-led industrialization. However, its centralized approach limited private sector autonomy and created tensions with traditional elites.

4. Power Groups, the Shah, and the Midwifery Approach of the Ministry of Economy

With the Shah's backing, the Ministry adopted a midwifery approach to industrial policy, promoting import substitution industrialization. This strategy achieved early successes, leading some to describe the 1960s as Iran's "mini industrial revolution." Yet, traditional elites and religious groups opposed these reforms, fearing their loss of influence. Resistance from courtiers and the military accused the ministry of corruption. Nonetheless, it helped cultivate a modern industrial class, similar to East Asia's economic elites, which gained wealth and influence—causing tensions with traditional power structures. While the Shah supported the ministry, he limited private sector involvement in heavy industries to maintain control.

5. The Shah's Support and External Pressures

As criticism and protests against the Ministry grew, the Shah's support waned. He faced a dilemma: industrialization required backing for the ministry, but internal support was divided, and foreign influence played a role. Western allies, especially the U.S., preferred Iran to be a consumer over an industrial power and aimed to align Iran with Eastern European industrial projects like steel and machinery plants. After Kennedy's assassination, Western engagement with Iran intensified. Internal power struggles—particularly between Alikhani and Prime Minister Hoveida—and pressure from the Shah's circle led to Alikhani's resignation. This marked a turning point, shifting Iran's economic landscape toward a more centralized, state-dominated system and ending the ministry's transformative role.

Analysis

The Government's Problem-Solving for the Ministry of Economy

Although the Shah supported the Ministry of Economy's initiatives, internal political conflicts complicated its functioning. Some cabinet members favored an approach centered on state-led industrialization, limiting private sector involvement, while the Shah was wary of private sector dominance. Minister Alinaghi Alikhani championed private sector participation and opposed strict anti-hoarding laws that discouraged investment. Conversely, Prime Minister Hoveida criticized the private sector for profiteering and formed a coalition against it, pushing Alikhani into a defensive stance. As Alikhani gained popularity and influence—as a potential future prime minister—both Hoveida and the Shah perceived him as a threat, especially since his rising stature challenged their control over Iran's economic narrative.

The Growth of the Private Sector and the Shah's Fears of Being "Taken Over"

The Shah aimed to maintain his image as the ultimate authority in Iran's decision-making processes, resisting the Ministry of Economy's push for independence. Despite opposition from Hoveida, the ministry's policies led to substantial economic growth during the 1960s—around 400 factories being established annually—significantly boosting Iran's industrial capacity. However, as this growth reduced political risks, the Shah grew uneasy about the private sector's expanding influence and the potential for it to challenge his authority. He increasingly opposed industrial capitalism, favoring a move toward state-led socialism. Rising oil revenues further enabled increased state intervention in the economy. Ultimately, Alikhani's popularity and perceived defiance of the Shah's authority culminated in his

dismissal, marking a shift toward consolidating authoritarian control over both Iran's economy and its political landscape.

Conclusion

In the late 1950s, amid economic and political crises, Mohammad Reza Shah initiated a series of economic reforms, establishing the Ministry of Economy under Alinaghi Alikhani. Alikhani championed the development of the private sector, which led to unprecedented economic growth throughout the 1960s. However, the Shah restricted private investment in strategic industries such as steel and oil to maintain control over key sectors. As the Ministry gained prominence, Alikhani's charisma and popularity began to threaten the Shah's authority, raising concerns about the emergence of a new industrial elite and the rise of "industrial feudalism." With increasing oil revenues, the Shah eventually shifted toward promoting state-led industrialization, reducing private sector influence, and centralizing economic decision-making. This shift marked a decline in private sector participation and a move toward a more state-dominated economic policy framework.

نقش دولت، تخریب خلاق و فرجام بخش خصوصی در دهه ۱۳۴۰ش

سعید حاجی ناصری^{۱*}، مه‌ند حامدی^۲

^۱ نویسنده مسئول، استادیار گروه علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، تهران، ایران.

رایانامه: s.hajinaseri@ut.ac.ir

^۲ دکترای علوم سیاسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه: m148.1991@gmail.com

اطلاعات مقاله چکیده

نوع مقاله:

پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۳/۰۶/۲۸

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۳/۱۲/۱۳

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۴/۰۵/۱۸

تاریخ انتشار:

۱۴۰۴/۰۷/۰۱

کلیدواژه‌ها:

پهلوی دوم،
توسعه اقتصادی،
قابلیت،
تصدی‌گری،
پیتر اوانز،
تخریب خلاق،
علینقی عالیخانی

نقش دولت در توسعه اقتصادی و صنعتی‌سازی ایران، به‌ویژه در دوره پهلوی دوم، موضوعی مهم و مورد اختلاف نظر است. این مقاله با استفاده از چارچوب نظری پیتر اوانز از مکتب نهادگرایی، چهار نقش دولت در فرایند توسعه را بررسی می‌کند: متولی، متصدی، قابلیت و پرورشگری. در اواخر دهه ۱۳۳۰، با تأسیس وزارت اقتصاد و حضور علینقی عالیخانی، دولت نقش قابلیت و پرورشگری را در حمایت از بخش خصوصی ایفا کرد. در دهه ۱۳۴۰، اقتصاد رشد چشمگیری داشت و بخش خصوصی تقویت شد. با این حال، افزایش درآمدهای نفتی در دهه ۱۳۵۰ سبب شد دولت از حمایت بخش خصوصی دست بردارد و خود به تصدی‌گری در صنعت بپردازد. این تغییر رویکرد، نگرانی‌هایی درباره شکل‌گیری فنودالیزم صنعتی و کاهش نقش بخش خصوصی ایجاد کرد. در نتیجه، سیاست‌های دولت در این دوره به ایجاد تنش‌هایی میان بخش دولتی و خصوصی منجر شد و تأثیرات بلندمدتی بر ساختار اقتصادی ایران گذاشت. روش پژوهش تحلیلی-توصیفی با استفاده از چارچوب نظری نهادگرایی و دیدگاه‌های پیتر اوانز استفاده شده است.

* استناد: حاجی ناصری، سعید؛ حامدی، مه‌ند (۱۴۰۴). نقش دولت، تخریب خلاق و فرجام بخش خصوصی در دهه ۱۳۴۰ش، فصلنامه سیاست، ۵۵ (۳)، ۶۷۳-۶۴۷.

<http://doi.org/10.22059/JPQ.2025.382352.1008211>

© نویسندگان.

ناشر: انتشارات دانشگاه تهران.

۱. مقدمه

در دوران پهلوی دوم، به‌ویژه از اوایل دهه ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۰، اقتصاد ایران شاهد رشد شایان توجهی بود. برخی تحلیلگران بر این باورند که این رشد اقتصادی نتیجه برنامه‌ریزی دقیق و تلاش‌های مستمر برای صنعتی‌سازی و مدرنیزاسیون کشور در آن دوره است. یکی از شاخص‌هایی که به این موضوع اشاره دارد، افزایش تولید صنعتی، رشد سرمایه‌گذاری‌های خارجی و توسعه زیرساخت‌ها مانند سدسازی، راه‌آهن و گسترش صنایع نفتی است. در این دوره، دولت با حمایت از بخش خصوصی و سرمایه‌گذاری‌های خارجی توانست بسیاری از پروژه‌های صنعتی را به اجرا درآورد.

با این حال، با اینکه برخی این رشد را به‌دلیل برنامه‌ریزی دقیق و راهبردی می‌دانند، برخی دیگر بر این باورند که رویکردهای اقتصادی در دوران پهلوی دوم دچار تناقضات و ناهماهنگی بودند. یکی از ویژگی‌های بارز این دوره، حمایت و در عین حال تخریب گاه و بی‌گاه بخش خصوصی بود. در برخی برهه‌ها، دولت از بخش خصوصی حمایت می‌کرد، اما در مواقعی نیز که احساس می‌شد این بخش تهدیدی برای ساختار قدرت یا منافع دولت ایجاد می‌کند، به مخالفت با آن برمی‌خاست. این تضاد در رویکردهای اقتصادی، از نگاه بسیاری از تحلیلگران، نشان‌دهنده نبود برنامه‌ریزی دقیق و هماهنگ بود.

در این زمینه، نظر خوان لینز که به مفهوم «سرمایه‌داری تحریف‌شده» اشاره دارد، شایان توجه است. به گفته لینز، در نظام‌های سلطانی، مانند رژیم پهلوی دوم، امکان رشد واقعی بخش خصوصی و سرمایه‌داری به‌دلیل مداخله‌های زیاد دولت وجود ندارد. در واقع، نظام سلطانی ساختار اقتصادی‌ای را می‌سازد که در آن سرمایه‌داری به‌گونه‌ای تحریف می‌شود که بیشتر به نفع دولت و نخبگان نزدیک به آن است و نه برای توسعه واقعی و پایدار بخش خصوصی. اگرچه در ظاهر، رژیم پهلوی دوم تلاش‌هایی برای صنعتی‌سازی داشت، اما این روند به‌دلیل وابستگی به دولت و عدم استقلال واقعی بخش خصوصی، به رشد اقتصادی پایدار منجر نشد.

بنابراین، سؤال اصلی این است که رشد اقتصادی ایران در اوایل دهه ۱۳۴۰ تا ۱۳۵۰ چگونه ممکن شد؟ برای پاسخ به این پرسش، باید به ماهیت دولت در دوران پهلوی دوم توجه کنیم. هرچند که نظام پهلوی دوم یک نظام سلطانی بود، اما این نظام در دوره‌های مختلف با توجه به نیازها و مقتضیات زمانی، تعاملات مختلفی با دولت‌ها و بخش‌های مختلف اقتصادی داشت. این تعاملات متفاوت سبب شد که رشد اقتصادی در برخی سال‌ها به‌وقوع بپیوندد، اما این روند نتوانست به شکل پایداری ادامه یابد.

در نهایت، برای تحلیل علل رشد اقتصادی در این دوران، باید به عواملی مانند نیاز به توسعه صنعتی، وابستگی به درآمدهای نفتی، سیاست‌های اقتصادی دولت، و تعاملات با بخش خصوصی

و خارجی پرداخت. همچنین باید دلایل توقف رشد اقتصادی را بررسی کرد که ممکن است به عواملی چون فساد اقتصادی، تمرکز قدرت در دست دولت و ناتوانی در ایجاد یک زیرساخت اقتصادی مستقل و رقابتی مربوط باشد.

۲. روش تحقیق

روش پژوهش در تحقیق موردنظر، به‌طور کلی توصیفی-تحلیلی و مبتنی بر رویکرد تاریخی-نهادگرایی است. این تحقیق با استفاده از چارچوب نظری مکتب نهادگرایی و دیدگاه‌های پیتر اوانز، به بررسی نقش دولت در توسعه اقتصادی و صنعتی‌سازی ایران، به‌ویژه در دوره پهلوی دوم، می‌پردازد. روش تحقیق ترکیبی از تحلیل کیفی و بررسی اسنادی است که در آن داده‌های تاریخی، اسناد دولتی، گزارش‌های اقتصادی و منابع دست‌اول و دوم تحلیل می‌شوند.

در این پژوهش، ابتدا نقش‌های چهارگانه دولت (متولی، متصدی، قابلی و پرورشگری) بر اساس نظریه اوانز تعریف و سپس تطبیق این نقش‌ها با سیاست‌ها و اقدامات دولت در دوره‌های مختلف پهلوی دوم بررسی می‌شود. برای این کار، تحولات اقتصادی دهه‌های ۱۳۳۰ تا ۱۳۵۰ به دقت تحلیل می‌شود، از جمله تأسیس وزارت اقتصاد، نقش علینقی عالیخانی، رشد بخش خصوصی در دهه ۱۳۴۰ و تغییر رویکرد دولت به سمت تصدی‌گری در دهه ۱۳۵۰.

این تحقیق از روش تطبیقی نیز بهره می‌برد تا تفاوت‌های نرخ رشد اقتصادی در دوره‌های مختلف را بررسی کند. همچنین با استفاده از تحلیل محتوا اسناد و منابع تاریخی بررسی می‌شوند تا تأثیر سیاست‌های دولت بر بخش خصوصی و شکل‌گیری فئودالیسم صنعتی تحلیل شود. در نهایت، این پژوهش با ترکیب داده‌های تاریخی و تحلیل نظری، به ارزیابی انتقادی از عملکرد دولت در توسعه اقتصادی ایران می‌پردازد.

۳. چارچوب نظری

پس از پیامدهای اقتصادی و اجتماعی رویکردهای کلاسیک و نئوکلاسیک در اقتصاد، اقتصاددانان برای ایجاد تغییر در اوضاع آشفته اجتماعی کشور دو راه پیشنهادی را پیش روی حاکمان قرار دادند؛ پیشنهاد اول بازسازی جامعه از طریق شیوه‌های سوسیالیستی بود و راه دوم تغییرات اجتماعی از طریق اصلاحات اجتماعی. بدین معنا که شرایط آشفته‌بازار را از طریق دخالت دولت در اقتصاد بهبود بخشند. طبق این پیشنهاد از طریق بهبود شرایط اقتصادی و معیشتی طبقات کم‌درآمد، سرمایه‌داری هم حفظ می‌شد (Tafazoli, 1993: 339). چراکه ایده‌های نئوکلاسیک روزه‌روز دست‌نیافتنی‌تر جلوه می‌کرد و اصل سرمایه‌داری به خطر افتاده بود

(Dadgar, 2004: 424). راه‌حل دومی که مورد اقبال هم قرار گرفت «مکتب نهادی» نام داشت. این مکتب توسط توریستن ویلن^۱ پایه‌گذاری شد و بعد از آن توسط جان راجز کامونز^۲ و جان کنت گالبرایت^۳ توسعه یافت.

مکتب نهادی یا نهادگرایی در ساحت علوم اجتماعی بر اهمیت تأثیرگذاری نهادها در شکل‌دهی به اتخاذ تصمیم‌های اجتماعی و سیاسی تأکید می‌کند. در نهادگرایی نهادها شامل مجموعه‌ای از قوانین، هنجارها و رویه‌هایی هستند که به رفتار افراد و گروه‌ها قید زده و محدودیت ایجاد می‌کنند. این مکتب به شاخه‌های مختلفی تقسیم شده است که از جمله آنها می‌توان به سه دسته کلی نهادگرایی کلاسیک، نهادگرایی رفتاری و نهادگرایی جدید اشاره کرد.

۱. نهادگرایی کلاسیک، که در اواخر قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم توسعه یافت، بر این نظر است که نهادها تأثیر شایان توجهی بر رفتارهای سیاسی و اجتماعی دارند. در این رویکرد، نهادها به‌عنوان ساختارهای رسمی دیده می‌شوند، مانند قوانین و دولت‌ها که به رفتارها شکل می‌دهند و فرایندهای اجتماعی را هدایت می‌کنند. نهادگرایی کلاسیک بیشتر به توصیف ساختارهای سیاسی و اجتماعی و تأثیرات آنها بر رفتارهای فردی و جمعی می‌پردازد (Lowndes, 2002).

۲. نهادگرایی رفتاری^۴، ظهور نهادگرایی رفتار مربوط به میانه قرن بیستم است. این نحله تمرکز خود را بر رفتار افراد درون نهادها و تأثیر این نهادها بر تصمیم‌گیری‌های فردی قرار داد. این نوع نهادگرایی از داده‌های تجربی و روش‌های کمی برای تحلیل رفتار نهادها و افراد استفاده می‌کند. نهادگرایی رفتاری، برخلاف نهادگرایی کلاسیک، به دنبال درک بهتر از فرایندهای شناختی و روانشناختی است که بر رفتار افراد در درون نهادها تأثیر می‌گذارد (Peters, 2011).

۳. نهادگرایی جدید^۵، نهادگرایی جدید از اواخر قرن بیستم و از دهه ۱۹۸۰ به بعد شکل گرفت که خود به سه شاخه اصلی تقسیم می‌شود:

۳.۱. نهادگرایی هنجاری^۶؛ این شاخه از نهادگرایی به بررسی چگونگی تأثیر هنجارها، ارزش‌ها، و فرهنگ‌های نهادی بر رفتارها و تصمیم‌گیری‌های افراد درون نهادها می‌پردازد. تأکید نهادگرایی هنجاری بر این است که نهادها نه تنها به‌عنوان ساختارهای محدودکننده عمل می‌کنند، بلکه به‌عنوان بسترهای فرهنگی و معنایی نیز عمل می‌کنند که در آن ارزش‌ها و هنجارها تقویت می‌شوند (March & Olsen, 1989).

1. Torstein Veblen

2. John Roger Commons

3. John Kenneth Galbraith

4. Behavioral Institutionalism

5. New Institutionalism

6. Normative Institutionalism

۲.۳. **نهادگرایی انتخاب عقلانی**^۲: این شاخه با استفاده از مفاهیم اقتصاد خرد و نظریه انتخاب عقلانی، به بررسی تأثیر ساختارهای نهادی بر تصمیم‌گیری‌های عقلانی افراد می‌پردازد. این رویکرد فرض می‌کند که افراد به‌صورت عقلانی و با هدف حداکثر کردن منافع خود تصمیم می‌گیرند و نهادها به‌عنوان قیدها یا محدودیت‌هایی بر این تصمیم‌گیری‌ها عمل می‌کنند (North, 1990).

۳.۳. **نهادگرایی تاریخی**^۳: این شاخه بر اهمیت مسیر تاریخی نهادها و فرایندهای طولانی‌مدت در شکل‌دهی به نهادها و رفتارهای اجتماعی تأکید دارد. نهادگرایی تاریخی به بررسی چگونگی تأثیرگذاری تاریخ و رویدادهای گذشته بر شکل‌گیری نهادها و ساختارهای سیاسی و اجتماعی می‌پردازد. این رویکرد بر این باور است که تحولات نهادی و مسیرهای تاریخی به‌شدت بر نتایج کنونی و آینده تأثیر می‌گذارند (Thelen, 1999).

پیتر اوانز^۴ یکی از نظریه‌پردازان مکتب نهادگرایی جدید است که رویکردش را می‌توان ذیل نهادگرایی تاریخی به‌حساب آورد. او در کتاب *توسعه یا چپاول: نقش دولت در تحول صنعتی* به تأثیر عملکرد دولت در تسریع و چگونگی صنعتی‌سازی یا صنعتی شدن می‌پردازد. نقش دولت از این حیث حائز اهمیت است که کدامین ساختار دولت و با چه ماهیتی و با چه مدل ارتباطی با گروه‌های اقتصادی و اجتماعی، چگونه بر ظرفیت‌های تصمیم‌سازی و اجرایی دولت‌ها تأثیر می‌گذارد؛ در این مدل تعامل، آیا بر سرعت توسعه صنعتی می‌افزاید یا از آن می‌کاهد؟

پیتر ایوانز در نهایت در تقسیم‌بندی خود در نسبت دولت و روند صنعتی شدن و بر اساس میزان دخالت دولت، به چهار نقش اشاره می‌کند: ۱. متولی^۵، ۲. متصدی^۶، ۳. قاب‌لگی^۷ و ۴. پرورشگری^۸ (Evans, 2021: 47).

دولت در نقش متولی، علاوه بر مقررات‌گذاری و تأمین امنیت، از سرمایه‌گذاری در فعالیت‌های نامطلوب جلوگیری می‌کند و گاه خود به‌عنوان تولیدکننده وارد عمل می‌شود. این نقش سنتی شامل تولید و ارائه کالاها و خدمات زیربنایی مانند حمل‌ونقل، ارتباطات، انرژی و آب است که بخش خصوصی به‌دلیل هزینه و ریسک بالا به‌طور معمول از آن پرهیز می‌کند، اما بدون آنها توسعه صنعتی ممکن نیست (Hirschman, 1958: 83).

-
1. Rational Choice Institutionalism
 2. Historical Institutionalism
 3. Peter Evans
 4. custodian
 5. demiurge
 6. midwifery
 7. husbandry

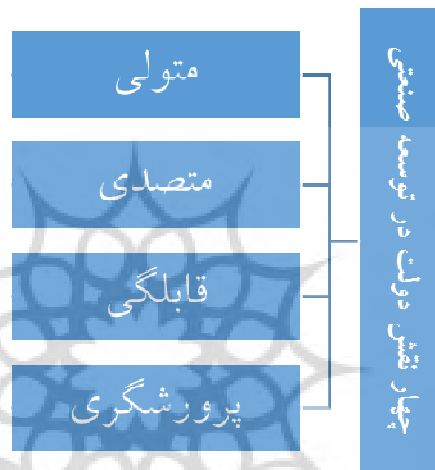
اما هنگامی که دولت در نقش متصدی وارد می‌شود، نقش تولیدکنندگی‌اش افزایش پیدا می‌کند. در چنین حالتی دولت دیگر مستقیم درگیر فعالیت‌های تولیدی خواهد شد؛ یعنی به جای اینکه حامی بخش خصوصی باشد، با آنها به رقابت می‌پردازد و در مواردی نیز جایگزین آنها می‌شود. نقش تصدی‌گری هنگامی پررنگ می‌شود که در ارزیابی‌های دولت، بخش خصوصی توان یا علاقه‌ای برای سرمایه‌گذاری ندارد و یا دولت قصد بها دادن به آنها را ندارد. همچنین هنگامی که سرمایه‌گذارهای بین‌المللی هم علاقه‌ای به ورود به بازارهای داخلی کشور نداشته باشند و دولت مجبور شود خود نقش متصدی را بازی کند. از ویژگی‌های تصدی‌گری، گسترش‌یابندگی آن است؛ یعنی میل دولت به تصاحب بیشتر بازار صعودی خواهد شد. هم به دلیل ایدئولوژیک، یعنی جذابیت ساخت آرمانشهر توسط دولتمردان جهان سوم، و هم به سبب سازمانی، یعنی اینکه بنگاه‌های دولتی نیز همانند بنگاه‌های خصوصی میل به رشد و تنوع دارند. اگر بخش خصوصی و سرمایه‌گذاران احساس کنند که دولت در نقش متصدی وارد شده و بنگاه‌های دولتی، قلمروی سودآور را به خود اختصاص داده‌اند، دولت بهای این کار را با از دست دادن مشروعیت خود در نظر گروه‌هایی می‌پردازد که برای پروژه تحول و صنعتی‌سازی کشور به حمایت و حضور آنها در بازار احتیاج دارد (Evans, 2021: 149-151).

دولت می‌تواند به جای رقابت با بخش خصوصی، با نقش «قابلیگی» کارآفرینان جدید ایجاد کرده و کارآفرینان موجود را با مشوق‌ها به فعالیت‌های چالش‌برانگیز ترغیب کند؛ رویکردی که نسبت به تولید مستقیم توسط دولت آسان‌تر و مطمئن‌تر است.

شرایط فنی و اقتصادی در زمینه تولید یک کالای خاص، هرچه دشوارتر باشد، تمایل عاملان خصوصی برای ورود به آن حوزه کمتر است. گروه‌های کارآفرین محلی هرچقدر از توسعه کمتری برخوردار باشند، توانایی ورود آنها به حوزه‌های اقتصادی که از آنها انتظار می‌رود ورود کنند، کمتر خواهد بود. از این رو قابله‌ها می‌توانند با کمک دادنشان تا اندازه‌ای این اوضاع را تغییر دهند و بهبود بخشند؛ اما به هر حال باید توجه داشت که خود قابله نیز نیرویی کمکی به حساب می‌آید. به منظور ایفای این نقش می‌توان از سیاست‌ها و شیوه‌های مختلفی بهره جست. برپا کردن «گلخانه‌ای» از تعرفه‌ها، محدودیت‌های واردات، و محدودیت‌های سرمایه‌گذاری در جهت پشتیبانی از کارآفرینان نوپا در مقابل رقیبان خارجی از بارزترین مثال‌های نقش قابلیگی است. ایجاد حمایت‌هایی مثل بخشش‌های مالیاتی هم می‌تواند بخشی از سیاست‌های نقش قابلیگی باشد.

اما نقش چهارم دولت نقش پرورشگری است. نقش پرورشگری نیز همانند نقش قابلیگی می‌تواند وجوه مختلفی داشته باشد. می‌تواند به ساده‌ترین شکل به صورت ارسال نشانه‌هایی مبنی بر پشتیبانی دولت از شرکت‌هایی باشد که از نظر فن‌شناختی به عرصه‌های چالش‌برانگیزتری از

حوزه‌های تجاری وارد می‌شوند. می‌تواند به صورت پیچیده‌تری باشد و آن تأسیس شرکت‌های دولتی با هدف انجام امور مخاطره‌آمیز باشد، مانند تحقیق و توسعه، که بدون آن شرکت‌های خصوصی نمی‌توانند به جلو حرکت کنند. در کل پرورشگری مرکب از دو بخش حمایت و انگیزش است. این سیاست می‌تواند چالش‌برانگیز هم باشد، چراکه وجود یک بخش خصوصی قدرتمند، خطر «تصرف شدن» را افزایش می‌دهد، بدین معنی که بخش خصوصی قدرتمند، به حوزه سیاست نیز ورود کند و قصد داشته باشد بخشی از قدرت را تصرف کند. بنابراین الگوی ایفای نقش دولت در توسعه صنعتی شامل نقش‌های زیر می‌شود:

بر اساس این چارچوب نظری می‌توان دریافت که چگونه محمدرضا شاه پهلوی در اواخر دهه ۱۳۳۰ و ابتدای دهه ۱۳۴۰ به علت نیازهای سیاسی، دست بوروکرات‌ها را باز گذاشت تا به شیوه قابلیت و پرورشگری نقش ایفا کنند، اما با تصور برطرف شدن خطر سیاسی، دولت خود وارد بازار شد و تصدی‌گری کرد.

همچنین یکی از مفاهیمی که در این مقاله استفاده شده، مفهوم «تخریب خلاق» یا creative destruction است. این مفهوم را از کتاب چرا کشورها شکست می‌خورند: سرچشمه‌های قدرت، فقر و غنای کشورها^۱ نوشته دaron عجم‌اغلو^۲ و جیمز رایبسون^۳ وام گرفتیم و به معنای این است که وقتی افراد خلاقیت‌ها را به نوآوری‌های فناورانه تبدیل می‌کنند، موجب هراس خودکامگان و دارندگان انحصارات می‌شود. کار نوآوران، بر هم زدن بنیان‌های پیشین است، اما خودکامگان از بیم جا ماندن از رقابت و از کف دادن منافع انحصاری خود با

-
1. Why nations fail, the origins of power, prosperity and poverty.
 2. Daron Acemoglu.
 3. James A. Robinson.

تخریب خلاق مخالفت می‌کنند. رژیم‌ها و نهادهای بهره‌کش به آن حد از رشد اقتصادی رضایت می‌دهند که تأمین‌کننده منافع آنها باشد و به محض اینکه احساس می‌کنند از درون رشد اقتصادی و تخریب خلاق، نیروهای تازه‌ای در عرصه اقتصاد و سیاست پدید می‌آیند، راه رشد و توسعه به‌وجودآمده را می‌بندند.

۴. یافته‌های تحقیق

۴.۱. تأسیس سازمان برنامه و بودجه در ایران

تا پیش از مشروطه و در فقدان مجلس در ایران، شاه اختیارات مالی کشور را بر عهده داشت و به اختیار خود عواید را مدیریت می‌کرد. در بیشتر دوران، برای تنظیم بودجه کشور، شاه فردی را مأمور می‌کرد که به او «مستفی‌الممالک» می‌گفتند. اولین بودجه‌بندی کشور در سال ۱۲۸۶ صورت گرفت (Razzaghi, 1997: 13). پس از مشروطه و با پیچیده شدن امور مالی و اقتصادی کشور، برای هماهنگی دستگاه‌های حکومتی و تهیه برنامه‌هایی برای مدیریت اقتصادی کشور، در سال ۱۳۱۶ش شورایی به نام شورای اقتصاد تأسیس شد.

در کمتر از ۱۰ سال بعد و در فروردین‌ماه ۱۳۲۵، هیأت وزیران طرحی را تصویب کرد که در آن گروهی ۵۰ نفری موظف شدند هیأتی تشکیل دهند و در آن هیأت نقشه اصلاح و عمرانی کشور را تهیه کنند. چند ماه بعد و در مرداد همان سال، برای پیگیری برنامه‌های پیشنهادی از سوی هیأت مذکور، افراد جدیدی هیأت عالی برنامه را تأسیس کردند (Aruzi, 1992: 312).

هیأت‌های مذکور در سال ۱۳۲۷، لایحه‌ای را تهیه کردند که در آن برنامه هفت‌ساله عمرانی کشور تدوین شده بود و آن را در مجلس شورای ملی مطرح کردند. از مفاد این برنامه پیشگیری از موازی‌کاری و اصطکاک میان دستگاه‌های دولتی بود. همچنین پیشنهادهایی درباره لزوم تحول اقتصادی کشور ارائه شده بود. در نهایت پیشنهاد شد این برنامه از طریق تأسیس سازمان جدیدی پیگیری شود، سازمانی که پیگیر هماهنگی بین دستگاه‌های مختلف دولتی نیز باشد. این پیشنهاد تأیید شد و در شهریورماه ۱۳۲۷ سازمان جدیدی به نام اداره دفتر کل برنامه تشکیل شد و بعدها آن را اداره سازمان موقت برنامه نامگذاری کردند. در نهایتا در ۲۶ بهمن‌ماه ۱۳۲۷ سازمان برنامه و بودجه تأسیس شد. برنامه هفت‌ساله عمرانی کشور که با راهنمایی فارغ‌التحصیلان دانشگاه‌هایی از آمریکا نوشته شده بود، از مدل توسعه اقتصادی ایالات متحده آمریکا الگوبرداری می‌کرد. (Farmanfarmayan, 2003: 190).

چهار استدلال اصلی برای برنامه‌ریزی در جهت ایجاد توسعه در کشورهای توسعه‌نیافته وجود داشت:

۱. ناتوانی بازار در قیمت‌گذاری صحیح عوامل تولیدی؛

۲. تحریک مردم برای همکاری در از بین بردن فقر، ناآگاهی و سایر عوامل اجتماعی مذموم؛
۳. تمهید منابع، امکانات و عوامل تولید و اختصاص دادن آنها در بهترین حالت در گستره جامعه؛

۴. گرفتن مساعده‌های خارجی برای افزایش سرعت روند توسعه (Todaro, 1999: 448).

اما با قطع شدن درآمدهای حاصل از فروش نفت و کمک‌های مالی جهانی در پی تحولات ۱۳۲۹ و ملی شدن صنعت نفت، پیگیری برنامه عمرانی مذکور متوقف شد. گذشت چند سال و نیمه‌کار ماندن برنامه اول عمرانی، سبب شد تا رئیس جدید این سازمان، ابوالحسن ابتهاج، این برنامه را متوقف کند و این توقف به تدوین و تصویب برنامه هفت‌ساله دوم در سال ۱۳۳۴ منتج شد. از سال ۱۳۳۳ این سازمان به‌عنوان سازمانی دائمی با نام سازمان برنامه و بودجه تثبیت شد و اولین رئیس آن ابوالحسن ابتهاج بود. ابتهاج فارغ‌التحصیل پاریس و بیروت بود و افکاری مدرن و غربی در سر داشت. او معتقد بود همه درآمدهای نفتی باید در عمران کشور هزینه شود (Farmanfarmayan, 2003: 186). ابتهاج در نظر داشت که سازمان برنامه و بودجه، سازمانی مستقل و قدرتمند باشد تا بتواند آزادانه برنامه‌های توسعه کشور را طراحی و اجرا کند، لکن سایر وزارتخانه‌ها و دربار با دادن چنین استقلالی به سازمان برنامه مخالف بودند (Farmanfarmayan, 2003: 327).

ابتهاج در برابر فشارهای دولت مقاومت می‌کرد؛ حتی زمانی که درخواست فضل‌الله زاهدی را رد کرد و او تانک و سرباز به سازمان برنامه فرستاد، با اطلاع دربار و وساطت آن موضوع ختم شد. سازمان برنامه تا آن زمان استقلال نسبی از دولت و زمین‌داران داشت، اما با طرح منوچهر اقبال و تصویب آن در مجلس، زیر نظر نخست‌وزیری رفت و ابتهاج در ۱۳۳۸ استعفا داد (Farmanfarmayan, 2003: 291). سازمان برنامه در این سال‌ها قدرت گرفته بود و این مسئله علاوه بر پیامدهای اقتصادی، پیامدهایی سیاسی نیز به‌همراه داشت که مورد پسند طبقه حاکم قرار نگرفت، از این‌رو با قبول استعفای ابتهاج و تنزیل جایگاه سازمان برنامه و بودجه و قرار دادن آن در ذیل کابینه، یک‌بار دیگر فرصت برای رانت‌جویی‌ها باز شد (Cottam, 1979: 290).

۲.۴. برنامه‌های دوم و سوم توسعه و چالش‌های سازمان برنامه و بودجه

برنامه دوم توسعه که توسط ابتهاج ابلاغ شده بود، نسبت به برنامه اول گسترده‌تر و پیچیده‌تر بود. این برنامه از سال ۱۳۳۴ تا ۱۳۴۱ اجرا شد، اما دولت به‌صورت یکپارچه نتوانست آن را اجرا کند. وزارتخانه‌ها و سازمان برنامه در اجرای برنامه‌ها با یکدیگر اختلاف‌نظر داشتند و این مسئله سبب شد تمام توان دستگاه‌های اجرایی به‌کار گرفته نشود و در اجرای برنامه دوم خلل ایجاد شود.

(Keddy, 1990: 255). اقتصاد ایران در ابتدای دهه ۴۰ با رکود شدید و کسری تراز مواجه شده بود. شورای عالی اقتصادی و دولت مجبور شدند اعتبارات را کاهش و تعرفه‌های واردات را افزایش دهند. همچنین هزینه‌های عمومی کاهش پیدا کردند و مجبور شدند از نهادهای بین‌المللی نیز درخواست کمک کنند (Foran, 2012: 462). اجرای بسته‌های پیشنهادی توسط صندوق بین‌المللی پول نیز نتوانست اوضاع اقتصادی کشور را سامان دهد و برعکس رکود شدیدی را در کشور حاکم کرد، تا جایی که تلاش‌های بعدی دولت برای رهایی از رکود و افزایش سرمایه‌گذاری‌ها نتیجه‌بخش نبود (Karshenas, 1990: 110). استقراض خارجی چند برابر شد و تلاش‌های دولت برای جایگزینی تولیدات داخلی با واردات کالاهای غیرضروری از خارج، بی‌ثمر ماند (Karshenas, 1990: 131).

عبدالمجید مجیدی از کارگزاران نظام پهلوی که در سال‌های بعد ریاست سازمان برنامه و بودجه را بر عهده گرفت، در گفت‌وگو با حبیب‌الله لاجوردی در پروژه تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد می‌گوید: [مالکیت صنعتی توسط دولت] به نظر بنده کار بسیار اشتباهی بود و موجب فرار سرمایه هم شد. دلیلش هم این بود زمانی که صاحب یک صنعت یا صاحب یک سرمایه، مجبور می‌شود چهل یا پنجاه درصد از سهام کارخانه‌اش را به دولت بفروشد و پولش را نقد از دولت دریافت کند، با آن پول چه خواهد کرد؟ آیا دوباره سرمایه‌گذاری خواهد کرد که دوباره همین گراری برایش تکرار شود؟ در این حالت طبیعی است پولش را از کشور خارج کند. به نظرم این‌طور می‌آید که این برنامه، طرح و برنامه‌ای بود که باعث شد خواسته یا ناخواسته مقدار زیادی سرمایه از کشور خارج بشود و به این روحیه و ادبیات که باید از کشور خارج شد و سرمایه را از کشور خارج کرد، کمک زیادی کرد و در نهایت می‌توان گفت که به انقلاب هم کمک کرد.

اضافه بر اینها، پس از چند قرن پیوند میان زمین‌داران و نهاد سلطنت، شاه تصمیم گرفت با اصلاحات ارضی این اتحاد را پایان دهد. پایان این اتحاد، پیامدهای سیاسی هم به همراه داشت و علاوه بر وجود نابسامانی‌های اقتصادی، نابسامانی‌های سیاسی نیز برای نظام پهلوی دشوار بود. جبهه ملی دوم فعال شده بود و در پی بازداشت امام خمینی، تظاهراتی در ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ در شهرهای قم، تهران و ورامین برگزار شد. شاید برای اولین بار بود که شعارهای تند علیه اصل حاکمیت پهلوی سر داده می‌شد. بحران برای پهلوی بیشتر از گذشته بود، چراکه این بار رهبری اعتراضات را یک مرجع تقلید شیعه بر عهده گرفته بود و با توجه به اینکه جامعه ایرانی جامعه‌ای مذهبی بود، اعتراضات بیش از پیش خطرناک بود. بنابراین با توجه به گستردگی اعتراض‌ها، شاه نمی‌توانست اجازه دهد بحران اقتصادی بیش از این ادامه پیدا کند و باید هرچه زودتر چاره‌ای می‌اندیشید. رشد اقتصادی امری الزامی بود. این امر از آنجایی حساس‌تر می‌شد که ارتباط ارباب-

رعیتی در میان دهقانان و کشاورزان بر اثر اصلاحات ارضی از بین رفته بود؛ از جمله پیامدهای اجرای اصلاحات ارضی و از بین رفتن ارتباط ارباب - رعیتی، بیکاری تعداد زیادی از کارگران و مهاجرت آنها به حاشیه شهرها بود. دیگر حکومت مرکزی نمی‌توانست از طریق فشار به ارباب‌ها و خان‌ها، کارگران را کنترل یا سرکوب کند. از این‌رو با از بین رفتن این سازوکار، جامعه و ساختار کشور نیازمند ساختار نهادمند جدیدی بود.

با وجود تلاش‌ها برای رشد اقتصادی، اختلاف‌نظر میان نهادها و وزارتخانه‌ها، به‌ویژه وزارت بازرگانی و صنایع، در تفسیر برنامه‌های توسعه - به‌خصوص تعرفه‌ها- اجرای برنامه سوم را مختل کرد. سازمان برنامه و بودجه خواستار برنامه‌ای جامع و نهادی واحد برای سیاست‌گذاری اقتصادی بود، اما این موضوع موافقان و مخالفان جدی داشت و به سطح جامعه کشیده شد. در نهایت، شدت اختلافات سبب شد شاه ناچار به مداخله و اعلام موضع شود.

سرانجام شاه از پیشنهاد سازمان برنامه و بودجه حمایت کرد و سومین برنامه توسعه کشور با موفقیت تصویب شد. این برنامه در اوج رکود اقتصادی در کشور تصویب شد (Katuzyan, 1998: 248). از جمله ویژگی‌های این برنامه می‌توان به افزایش ایجاد شغل، زمینه‌سازی برای افزایش سرمایه‌گذاری داخلی و خارجی، توسعه صنایع در جهت افزایش درآمدهای ملی، صرفه‌جویی در هزینه‌های کشور و تخصیص‌تر کردن مدیریت‌های کشور اشاره کرد.

۳.۴. سلب استقلال از سازمان برنامه و بودجه و تأسیس وزارت اقتصاد

شاه که پیشتر مخالف استقلال سازمان برنامه و بودجه بود، در اوایل دهه ۴۰ از آن حمایت کرد و به‌دنبال ایجاد نهادی اقتصادی قوی‌تر رفت. با الگوگیری از ژاپن و آلمان، پیشنهاد ادغام وزارتخانه‌های بازرگانی و صنایع مطرح شد، اما پیش از آن، نیاز به نهادی سیاستگذار اقتصادی احساس شد و در سال ۱۳۴۱ وزارت اقتصاد تأسیس شد. به‌دلیل تصور عمومی از سازمان برنامه به‌عنوان مجری سیاست‌های آمریکا، شاه تیم آن را وارد وزارتخانه نکرد تا طرح‌ها رنگ ملی داشته باشند. در نهایت، به پیشنهاد اسدالله علم، دکتر علینقی عالیخانی به‌عنوان وزیر اقتصاد منصوب شد.

عالیخانی در گفت‌وگو با حبیب لاجوردی در پروژه تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد در خصوص معرفی شدنش به اسدالله علم می‌گوید:

«یک روز وقتی مثل همیشه پس از انجام وظایفم به خانه برگشتم، تلفنم زنگ خورد. دوستم گفت دولت می‌خواهد استعفا دهد. پرسیدم برای چه؟ گفت می‌خواهند چند وزیر را تغییر دهند. من هم مثل همه گفتم خب مگر چه اتفاق خاصی قرار است بیفتد. بازهم افرادی می‌روند و افراد جدیدی بر سرکار خواهند آمد. دیگر این اداها برای چیست؟ گفتم می‌خواهم بخوابم، تلفن را قطع

کردم. بین خواب و بیداری بودم که دیدم آقای جهانگیر تفضلی^۱ تماس گرفت و گفت آقای علم می‌خواهد تو را ببیند. فردای آن روز به منزل آقای علم رفتیم که علم گفت می‌خواهیم دو وزارت خانه را با هم ادغام کنیم».^۲

علینقی عالیخانی با شرط آوردن تیمی جدید از فن‌سالاران وارد وزارت اقتصاد شد و افرادی چون محمد یگانه، رضا نیازمند، غلامرضا کیان‌پور، رکن‌الدین سادات‌طهرانی و فرخ نجم‌آبادی را به‌کار گرفت. این تیم که تجربه داخلی و بین‌المللی داشت، با حمایت کامل شاه توانست بدون نفوذ صاحبان قدرت، سیاستگذاری اقتصادی را اصلاح کند. شاه که بلندپروازی‌های صنعتی خود را در توان این گروه می‌دید، پس از اصلاحات ارضی و تضعیف نیروهای سنتی، آنها را به مرکز تصمیم‌گیری اقتصادی آورد و قدرت خود را تثبیت کرد (Ashraf, 1995: 40-43).

۴.۴. گروه‌های قدرت، شاه و رویکرد قابلیت‌های وزارت اقتصاد

وزارت اقتصاد با حمایت شاه، سیاست صنعتی‌سازی بلندمدت را با رویکرد «قابلیت» برای پرورش بخش خصوصی و ایجاد رشد پایدار دنبال کرد. در چارچوب سیاست جایگزینی واردات، با تسهیل سرمایه‌گذاری و تأمین مواد اولیه، هدف صنعتی‌سازی و تثبیت اقتصاد را داشت. این رویکرد در دهه ۴۰ به موفقیت نسبی رسید و برخی آن دوره را «انقلاب صنعتی کوچک» نامیدند (Ashraf, 1995: 430).

دولت به دنبال پرورش و تقویت بخش خصوصی بود، با هدف توسعه و صنعتی‌سازی کشور. اما طبیعی بود که این روند مخالفانی هم داشته باشد. اولین مخالفان، قدرتمندان سنتی بازار بودند که محدودیت‌هایی برای آنها ایجاد شده بود. با محدودیت‌هایی که برای واردات ایجاد شد، سود هنگفتی که از بازرگانی نصیبشان می‌شد، قطع شد. عمده این سود، به‌سبب ارز دولتی بود که در اختیار تجار قرار می‌گرفت. با قطع ارز حمایتی، بازار منافع خود را در خطر دید. این در حالی است که بازار به‌صورت سنتی با روحانیون ارتباط نزدیکی داشت. حتی پیش از برنامه توسعه وزارت اقتصاد و در ماجراهای مختلفی مثل ترور کسروی، مخالفت با هژیر، حمایت از فدائیان اسلام و ... بازاریان از اپوزوسیون مذهبی حکومت پهلوی حمایت می‌کردند (Karbaschiyan, 2002: 6; Ashjaei, 1993: 237). این مخالفت هنگامی نگران‌کننده‌تر شد که ماجرای ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ و دستگیری امام خمینی پیش آمد که در آن قضیه هم بازاریان حمایت زیادی از معترضان کردند (Ruhbakhsh, 2002: 43).

۱. جهانگیر تفضلی سرپرست دانشجویان ایرانی در فرانسه بود.

۲. گفت‌وگوی علینقی عالیخانی با حبیب لاجوردی در پروژه تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد در نوار شماره ۲:

<https://iranhistory.net/alikhani2>

وزارت اقتصاد با محدود کردن واردات کالاهای لوکس و اصلاح شیوه‌های بازرگانی برای حمایت از صنعتی‌سازی، منافع صاحبان انحصار را به خطر انداخت و با مخالفت بازاریان، درباریان، نظامیان تاجر و کارمندان فاسد روبه‌رو شد. با وجود شایعات فساد، کمیته‌ای وزارت را تبرئه کرد و شاه با دیدن نتایج مثبت، از آن حمایت کرد. وزارت با اجرای سیاست «قابلیگی» و همراهی بخش خصوصی، طبقه اقتصادی مدرنی مشابه شرق آسیا ایجاد کرد که مجتمع‌های صنعتی بزرگ و نفوذ گسترده‌ای در بازار داشت. این طبقه، هم هدف طمع نزدیکان شاه شد و هم به دلیل وابستگی‌اش به وزارت اقتصاد، سبب شد شاه ناچار به حمایت از وزارتخانه باشد.

دکتر محمد یگانه که معاون وزیر اقتصاد وقت، علینقی عالیخانی بود، در گفت‌وگو با ضیاء صدقی در پروژه تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد به یکی از این موارد اشاره می‌کند که شاهپور غلامرضا، برادر شاه، در جریان واردات تراکتور از رومانی، از رومانیایی‌ها کمیسیون می‌گرفته است که سبب بروز مشکلاتی در معاملات بعدی می‌شد. عالیخانی این مسئله را بررسی می‌کند و می‌بیند شایعه نیست، از این‌رو به شاه شکایت برادرش را می‌کند و شاه هم مجبور می‌شود نصیری را مأمور پیگیری این قضیه و بازپس‌گیری رشوه‌ها کند.

اما خصوصی‌سازی و حمایت از بخش خصوصی حد و مرزهایی هم داشت. شاه علی‌رغم حمایتش از وزارت اقتصاد در قابلیت و پرورشگری بخش خصوصی، اجازه ورود بخش خصوصی به صنایع سنگین و زیر بنایی را نمی‌داد. شاه در پاسخ به پیشنهاد وزیر اقتصاد مبنی بر تأسیس برخی صنایع سنگین، از جمله ذوب‌آهن توسط بخش خصوصی می‌گوید: ذوب‌آهن از جمله صنایع مالی ایران است و اعطای اجازه در مورد صنایع ملی به بخش خصوصی بر خلاف فلسفه ماست (Lilaz, 2013: 67). وزارت اقتصاد با فربه کردن بیش‌ازحد بخش خصوصی، یک‌بار دیگر در حال ایجاد نزاع طبقاتی بود. این همان خطری بود که بهسبب مواجه نشدن با آن، دولت دست به اصلاحات ارضی زد تا کارگران در دام کمونیست‌ها نیفتند و دست به شورش نزنند. اما در هر حال طبقه اقتصادی جدید شکل گرفته بود و موفقیت‌هایی را به دست آورده که این موفقیت‌ها موجب ایجاد مقبولیت برای آنها شده بود. مقبولیت و محبوبیت به دست آمده، بخش خصوصی جدید را تحریک می‌کرد علاوه بر کنش‌های اقتصادی، به ساحت سیاست نیز نگاهی داشته باشند و میل به تصرف بخشی از قدرت داشته باشد.

همان‌طور که در چارچوب نظری نیز آمده بود، اوانز یکی از پیامدهای سیاست پرورشگری را خطر تصرف شدن می‌داند (Evans, 2021: 152).

رشد اقتصادی بخش‌ها در برنامه سوم پیش از انقلاب

بخش‌ها	متوسط نرخ رشد طی برنامه سوم (درصد)
کشاورزی	۳/۴
صنایع و معادن	۱۲/۷
آب و برق و گاز	۲۸/۵
نفت	۱۳/۶
ساختمان	۱۱/۴

۱

۵.۴. حمایت شاه از وزارت اقتصاد و افزایش فشارهای داخلی و خارجی

با افزایش اعتراض‌ها به وزارت اقتصاد، حمایت شاه کاهش یافت؛ او میان ضرورت حمایت از صنعتی‌سازی و نارضایتی حامیان داخلی و خارجی‌اش گرفتار شده بود. آمریکا که پس از ۱۳۳۲ نفوذ زیادی در ایران داشت، با صنعتی شدن کشور مخالف بود و حتی برخی مقاماتش در رانتهای اقتصادی مانند انحصار آرد و شکر دخیل بودند. علت این مخالفت را یا جلوگیری از الگو شدن ایران برای دیگر کشورها یا حفظ آن به عنوان بازار مصرف و منبع نفت می‌دانستند. در نتیجه، ایران به همکاری با اروپای شرقی روی آورد که تجربه انتقال صنایع سنگین داشت و با دریافت نفت و گاز، کارخانه فولاد اصفهان و ماشین‌سازی اراک را ایجاد کرد.

سیاست‌های جان کندی^۲، رئیس‌جمهوری آمریکا در قبال ایران مثبت نبود. شاه می‌خواست برای تقویت جایگاه خود در قبال آمریکا، با شرق هم تعامل داشته باشد. از طرفی حامی اصلی چپ‌گراهای داخلی که در آن سال‌ها هم بسیار فعال بودند، کشورهای بلوک شرق بودند. با ایجاد روابط و تعامل اقتصادی با کشورهای بلوک شرق، می‌توانست از تغذیه اپوزسیون چپ‌گرای داخلی جلوگیری کند. از طرف دیگر هم طبیعی بود که آمریکا بخواهد با شرق‌گرایی ایران مخالفت کند. از این‌رو برخی مذاکره‌های اقتصادی به صورت محرمانه با شرقی‌ها انجام می‌شد و بعد انعقاد قرارداد بود که سفیر آمریکا رباخبر می‌کردند.

میان شاه و وزارت اقتصاد تقسیم کار شده بود. در مقابل اعتراض آمریکایی‌ها، عالی‌خانی به عنوان مسئول توجه به اروپای شرقی معرفی می‌شد. آمریکایی‌ها مدام از شرق‌گرایی ایران گله می‌کردند و از طریق سفارتخانه خود در تهران، خواستار لغو برخی قراردادهایی که از آن مطلع می‌شدند، بودند.^۳ سرانجام با ترور کندی و تغییر دولت در آمریکا و پس از مشاهده موفقیت‌های ایران در

۱. مأخذ: اسناد برنامه‌های عمرانی قبل از انقلاب اسلامی به نقل از کتاب اقتصاد و دولت در ایران، موسی غنی‌نژاد (۱۳۹۵) تهران: کارآفرین.

2. John F. Kennedy

۳. گفت‌وگوی غلامرضا مقدم با حبیب لاجوردی در پروژه تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد در نوار شماره ۱: <https://iranhistory.net/moghaddam1>

ارتباط با بلوک شرق، غربی‌ها نیز وارد بازار تجهیز ایران شدند. محمدرضا شاه نیز با چراغ سبز نشان دادن غربی‌ها، اراده‌اش برای ارتباط با شرقی‌ها یک‌بار دیگر سست شد. در ادامه تبیین خواهد شد که چگونه عالی‌خانی با دسیسه اطرافیان شاه مجبور به استعفا شد.^۱ پس از وی هوشنگ انصاری متصدی وزارت اقتصاد شد. انصاری سفیر پیشین ایران در آمریکا بود. حتی سفیر شوروی به مقامات ایرانی تذکر داده بود که نام هوشنگ انصاری در فهرست حقوق‌بگیران سازمان سیا (CIA) است.^۲ این در حالی است که عالی‌خانی در تعاملات اقتصادی‌اش به شرق هم توجه داشت و بی‌تمایل نبود با بلوک شرق نیز تعاملات اقتصادی ایجاد کند. شاه توانسته بود از حضور عالی‌خانی در وزارت اقتصاد، در ساحت سیاست خارجی امتیازهای خوبی کسب کند. بلوک شرق حمایتش را از چپ‌های داخلی قطع کرده بود و آمریکا هم برای جلوگیری از گسترش روابط اقتصادی با شوروی، تصمیم گرفته بود وارد تعامل با ایران شود.

این مسئله نشان می‌داد که وزارت اقتصاد توانسته جایگاه خوبی در سپهر سیاسی ایران به‌دست آورد. رشد اقتصادی چشمگیر و نرخ تورم تک‌رقمی، دستاورد زرگی به حساب می‌آمد. از این‌رو رقابت قدرت در ساختار سیاسی کشور، سبب شده بود دشمنی زیادی با وزارت اقتصاد شکل بگیرد. یکی از مشکلات عالی‌خانی، با امیرعباس هویدا، نخست‌وزیر بود. وزارت اقتصاد از آغاز تأسیس دو نخست‌وزیر را تجربه کرده بود؛ اسدالله علم و حسنعلی منصور. امیرعباس هویداسومین نخست‌وزیر بود و اگرچه دفتر نخست‌وزیر در آن دوران قدرت چندانی در مسائل کلان کشوری نداشت، اما در سود دولت دارای قدرت بود و رقابت برای ازدیاد قدرت نیز در جریان بود. این مسئله درباره هویدا دوچندان بود. از یک طرف در مقابل شاه خاضعانه عمل می‌کرد و هیچ استقلالی از خود نشان نمی‌داد، از سوی دیگر سعی می‌کرد بر زیردستان خود و هیأت وزیران تسلط پیدا کند.

۵. تجزیه و تحلیل

۵.۱. مشکل‌تراشی دولت برای وزارت اقتصاد

شاه با وجود حمایت کلی از وزارت اقتصاد، با نقش پررنگ بخش خصوصی مخالف بود. در کابینه نیز برخی خواهان صنعتی‌سازی دولتی بودند. عالی‌خانی با گرایش‌های غیرسرمایه‌دارانه، حضور

۱. گفت‌وگوی علینقی عالی‌خانی با حبیب لاجوردی در پروژه تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد در نوار شماره ۱۴:

<https://iranhistory.net/alikhani14>

۲. گفت‌وگوی محمد یگانه با ضیاء صدقی در پروژه تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد در نوار شماره ۱۴:

<https://iranhistory.net/yeganeh14>

بخش خصوصی را در بلندمدت مفید می‌دانست و با قوانین تند ضداحتکاری مخالف بود، زیرا آن را مانع اعتماد سرمایه‌گذاران می‌دید. در مقابل، هویدا با نگاه منفی سنتی به بازرگانان، سود بیشتر از حداقل را نشانه سوداگری می‌دانست.

مخالفت هویدا با بخش خصوصی سبب شده بود سوداگرانی که خواهان سهم بیشتری از فرایند صنعتی‌سازی هستند با وی همراه شوند. همزمان که سیاست قابلگی و پرورشگری بخش خصوصی در جریان بود، بنگاه‌داری دولتی نیز به‌صورت موازی در جریان بود و این‌طور نبود که به‌صورت کامل از بین برود. هویدا توانست جبهه‌ای علیه بخش خصوصی تشکیل دهد و حملات مکررش به بخش خصوصی، عالی‌خانی را در موضع دفاع از آنها قرار داده بود. در واقع هویدا یک بازی دو سر باخت را برای عالی‌خانی طراحی کرده بود؛ عالی‌خانی اگر در مقابل حمله‌ها و انتقادات هویدا سکوت می‌کرد، پروژه‌اش شکست می‌خورد و اگر واکنش نشان می‌داد و از بخش خصوصی دفاع می‌کرد، با ادبیات پوپولیستی او را به دفاع از سوداگران و محتکران متهم می‌کردند. هویدا حتی افزایش قیمت کالاهای خارجی را که بر بازار داخلی اثر می‌گذاشتند، ناشی از عملکرد عالی‌خانی و حمایتش از سوداگران و محتکران می‌دانست.^۱

هویدا از نفوذ و محبوبیت رو به افزایش عالی‌خانی در میان طبقه متوسط و مدیران میانی ناراضی بود. عالی‌خانی با سبک زندگی ساده، روابط غیررسمی مؤثر و نفوذ گسترده در دستگاه دولت، به چهره‌ای کاریزماتیک و حتی نخست‌وزیر بالقوه بدل شده بود؛ اما برخلاف هویدا، احتمالاً در برابر قدرت‌های بالادستی مطیع محض نمی‌بود، درحالی‌که حفظ منصب مستلزم چنین سرسپردگی‌ای بود (Graham, 1978: 133). شاه که از محبوبیت دیگران خوشش نمی‌آمد، از رشد محبوبیت عالی‌خانی - به‌ویژه به‌دلیل پیگیری تأسیس نخستین کارخانه فولاد ایران - دلخور بود. او موفقیت‌های توسعه را نتیجه سیاست‌های خود می‌دانست و معتقد بود بدون حمایت او، وزارت اقتصاد به چنین رشدی نمی‌رسید. با این حال، در اوایل دهه ۱۳۴۰ به‌دلیل کمبود منابع مالی، حمایت دولت محدود بود و به همین دلیل بود که به حمایت از بخش خصوصی روی آوردند. در واقع آنها بخش خصوصی را **شر ضروری** می‌دانستند.

۵.۲. رشد بخش خصوصی و هراس شاه از «تصرف شدن»

شاه دوست داشت در اذهان مردم تصویر او به‌عنوان تصمیم‌گیر نهایی در کشور نقش بندد (Fatemi, 1982: 49). شاه در تمامی این سال‌ها تحت فشار بود که استقلال وزارت اقتصاد را لغو کند. در مواردی شاه از استقلال طلبی وزیر اقتصاد در مقابل اوامر شاهنشاهی رنجیده‌خاطر می‌شد.

۱. گفت‌وگوی محمد یگانه با ضیاء صدقی در پروژه تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد در نوار شماره ۶:

<https://iranhistory.net/yeganeh6>

شاه اساساً صرفاً اختلاس را فساد می‌دانست، اما اعطای برخی امتیازات به افراد خاص را از حقوق بدیهی شاه و الطاف شاهنشاه نسبت به مردم سرزمین خود می‌دانست.

به‌رغم گرایش‌های امیرعباس هویدا، وزارت اقتصاد توانسته بود با سیاست قابلیت‌ی در قبال بخش خصوصی، اقتصاد ایران را در دهه ۱۳۴۰ به شکل بی‌سابقه و کم‌نظیری رشد دهد. این رشد که اغلب در بخش صنعت و خدمات اتفاق افتاده بود، چهره اقتصادی جامعه ایرانی را متحول کرد (Ghanninejad, 2016: 253). در این دهه به‌طور میانگین سالانه اجازه تأسیس حدود ۴۰۰ کارخانه صادر می‌شد (Barrère, 1984: 278). هنگامی که رشد اقتصادی در کشور زیادت‌ر و خطرهای سیاسی کمرنگ‌تر شدند، شاه در حمایت از وزارت اقتصاد سست شد. او ابتدا تصور می‌کرد لازمه عبور از بحران سیاسی، رشد اقتصادی است، اما با دستیابی به رشد اقتصادی و رفع بحران، ارتباط این دو برای او رنگ باخت و آن را فراموش کرد. دیگر نیازی نمی‌دید از استقلال وزارت اقتصاد حمایت کند و خود را در این زمینه از آنها داناتر می‌دانست؛ حتی در فرایند صنعتی‌سازی دیگر از حضور بخش خصوصی استقبال نکرد، چراکه نقش آنها در این فرایند را دارای پیامدهای سیاسی می‌دانست و بزرگ شدن آنها را یک خطر تلقی می‌کرد (Ghanninejad, 2016: 332). یعنی همان خطر «تصرف شدن» توسط بخش خصوصی (Evans, 2021: 151). تقابل شاه با بخش خصوصی در سال‌های بعد نیز شدیدتر شد، تا جایی که علیه سرمایه‌داری صنعتی موضع گرفت (Saber, 2019: 209-211). او به‌صورت ضمنی مخالفتش با سرمایه‌داری و حمایتش از سوسیالیسم را اعلام کرد. محمدرضا شاه پهلوی در گفت‌وگو با اوریانا فالاچی روزنامه‌نگار مشهور ایتالیایی از ناکارآمدی مدل سوسیالیسم غربی که نمونه آن در سوئد اجرا می‌شود گفت و ادامه داد که سوسیالیسم مدنظرش مشکلات سوسیالیسم غربی را ندارد (Fallaci, 2004: 82).

در واقع شاه می‌خواست از موضع سلطنت دفاع کند. پیامد بالا رفتن قیمت نفت، بیش از آنکه اقتصادی باشد، سیاسی بود. درآمد نفت به حدود ۳۵۰ میلیون دلار رسیده بود و این مسئله دولت و نظام برنامه‌ریزی کشور را تشویق می‌کرد که در اقتصاد ورود کرده و تصدی‌گری کنند (Lilaz, 2013: 66). رشد اقتصادی سبب شد شاه حمایتش را از استقلال نهادهایی همچون وزارت اقتصاد باز پس بگیرد. نهادهایی که رفته‌رفته نقش شایان توجه‌تری در ساحت سیاسی کشور ایفا می‌کردند، بعید نبود در ادامه و سال‌های آتی عنوان کنند که وجود سلطنت مانع از توسعه و رشد اقتصادی بیشتر است. با توجه به محبوبیت عالی‌خانی، احتمال می‌رفت که با حمایت بخش خصوصی برای سلطنت مشکل‌ساز شوند. از این‌رو نگاه شاه به عالی‌خانی دیگر آن نگاه حمایت‌گرانه قبلی بود. در نهایت با بهانه‌گیری در یک موردی که ادعا شد عالی‌خانی از دستور شاه، فوراً اطاعت نکرده و دستور شاه را در دادن مجوز احداث کارخانه سیمان در نزدیکی تهران به

جعفر بهبانیان، نماینده بنیاد پهلوی نادیده گرفته است، زمینه برکناری عالیخانی فراهم شد.^۱ به دیگر سخن، ولع محمدرضا پهلوی در رأس هرم دولت پهلوی و جهت‌گیری سیاست‌های دولتی جهت اعمال بیش‌ازحد حاکمیت، این دولت را به‌مثابه دولتی که به‌دنبال مدرن‌سازی جامعه بدون دریافت الزامات مدرنیزاسیون بود، معرفی می‌کرد، دولتی که با ماهیت دوگانه مطلقه و شبه‌مدرن و صرفاً با اتکا به ارکان دربار، نظام اداری، ارتش و نظام قضایی وابسته، به‌عنوان دولتی مداخله‌جو، اقتدارگرا، تمامیت‌خواه عمل می‌کرد و در پی دخالت عملی در بخش‌های مختلف اقتصادی و نمایش خود بسان بنگاه اقتصادی بود و این اوج تصدی‌گری دولت در اقتصاد بود (Rafati-Panah Mehrabadi, 2019: 525).

۶. نتیجه

با آغاز بحران‌های سیاسی و اقتصادی در اواخر دهه ۱۳۳۰، محمدرضا شاه تصمیم به اصلاحات اقتصادی گرفت. به علت کمبود منابع مالی دولت، و پیشنهاد بوروکرات‌ها را برای تأسیس وزارت اقتصاد پذیرفت. علینقی عالیخانی به وزارت اقتصاد منصوب شد و سعی کرد نقش قابلگی و پرورشگری را در قبال بخش خصوصی ایفا کند. عالیخانی همه تلاشش را انجام داد که سرمایه‌گذاری بخش خصوصی گسترش یابد، اما دولت و حاکمیت پهلوی هیچ‌گاه اجازه نداد بخش خصوصی به صنایع بزرگ، راهبردی و زیربنایی همانند ذوب‌آهن، فولاد، نفت، پتروشیمی و ... ورود پیدا کند. با این حال نقش قابلگی وزارت اقتصاد در قبال بخش خصوصی دهه ۱۳۴۰ را به یک دهه طلایی از نظر اقتصادی تبدیل کرد، به‌طوری‌که در تاریخ پیش از آن، این مسئله بی‌نظیر بوده است. با رشد و توسعه اقتصادی صورت گرفته، وزارت اقتصاد و وزیر اقتصاد جایگاه بالایی در سیاست ایران پیدا کردند و این مسئله سبب رقابت‌ها و دشمنی‌های زیادی با آنها صورت بگیرد. وزیر اقتصاد شخصیتی کاریزماتیک پیدا کرده بود و مردم و بخشی جدی از مدیران دولت، او را ناجی اقتصاد ایران می‌دانستند. عالیخانی همچنین در بخش خصوصی طرفداران زیادی پیدا کرده بود. شخصیت شاه اجازه ظهور شخصیت کاریزماتیک دیگر را نمی‌داد و علاقه‌مند بود فقط او را علت‌العلل دستاوردهای کشور بدانند. طبقه اقتصادی جدیدی که به‌وجود آمده بود، علی‌رغم نداشتن اجازه برای ورود به صنایع سنگین، قدرت زیادی در بازار به‌دست آورده بودند و رفته‌رفته خطر «تصرف شدن» بازار را تهدید می‌کرد. محمدرضا شاه از این مسئله واهمه داشت و چنین پدیده‌ای را «فتودالیزم صنعتی» می‌دانست که باید از طریق ممکن، کنترل شود. تیم بوروکرات‌های وزارت اقتصاد نیز که رویکردهای تحول‌خواهانه داشتند و به‌دنبال «تخریب

۱. گفت‌وگوی علینقی عالیخانی با حبیب لاجوردی در پروژه تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد در نوار شماره ۱۴: <https://iranhistory.net/alikhani14>

«خلاق» بودند، برای شاه نگرانی ایجاد کرده بودند و شاه می‌بایست از اقتدار سلطنت در مقابل این طبقه جدید دفاع می‌کرد. با بالا رفتن غیرمترقبه درآمدهای نفتی، این فرصت طلایی برای محمدرضا پهلوی به‌وجود آمد که با پایان بحران محدودیت‌های مالی دولت، حمایت خود را از وزارت اقتصاد برای ایفای نقش قابلیت‌ها در قبال بخش خصوصی بردارد و با ایفای نقش تصدی‌گری مستقیم خود دولت برنامه‌های جاه‌طلبانه و بلندپروازانه اقتصادی خود را پیگیری کند. در سیاست جدید، توجهی به نیازها و مصالح بخش خصوصی صورت نمی‌گرفت. اقتصاد ایران دولتی‌تر شد و سهم بخش خصوصی در کل فعالیت‌های اقتصادی کشور به‌شدت کاهش یافت.

تعارض منافع

نویسندگان اعلام می‌کنند که تعارض منافع وجود ندارد و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را که شامل پرهیز از سرقت ادبی، انتشار و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش‌شونده، سوءرفتار و غیره می‌شوند، به‌طور کامل رعایت کرده‌اند.

سپاسگزاری

از سردبیر محترم و هیأت تحریریه فصلنامه سیاست و همه کسانی که در راه اعتلای فرهنگ و دانش کوشش می‌کنند، قدردانی می‌کنیم.

References

- Arouzi, A. (1992). *Memoirs of Abolhassan Ebtehaj*. Tehran: Elmi Publications. [In Persian]
- Ashjā'i, Z. (1993). *Iran's Political Elite*. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Ashraf, A. (1995). *From the White Revolution to the Islamic Revolution*. in Iran after Revolution Crisis of an Islamic State, London: Tauris.
- Barrère, J. (1984). *The Economy of Iran: (1900–1970)*. Tehran: Markaz-e Tahghighat-e Takhassosi-ye Hesabdari and Hesabrasi. [In Persian]
- Cottam, R. (1979). *Nationalism in Iran, Pennsylvania*, (US): Pittsburgh Press.
- Dadgar, Y. (2004). *The History of Economic Thought Developments*. Qom: Mofid University Press. [In Persian]
- Evans, P. (2021). *Development or Plunder: The Role of the State in Industrial Transformation*. Translated by Abbas Zandbaf and Abbas Mokhber, Tehran: Tarrāhe No. [In Persian]
- Fallaci, O. (2004). *Historical Interviews*. Tehran: Morakkab-e Sepid. [In Persian]

- Farmanfarmaian, Khodad, Abdolmajid Majidi, and Manouchehr Goodarzi (2003). *Development in Iran 1941–1978*. Tehran: Gām-e No. **[In Persian]**
- Fatemi, K. (1982). Leadership by Distrust: The Shah's Modus Operandi. *Middle East Journal*, 36(1), 48–61.
- Foran, J. (2012). *Fragile Resistance*. Translated by Ahmad Tadvin, Tehran: Rasa. **[In Persian]**
- Ghanninejad, M. (2016). *Economy and State in Iran*. Tehran: Kārāfārīn. **[In Persian]**
- Graham, R. (1978). *Iran, The Illusion of Power*. New York: St. Martin's Press.
- Hirschman, A. (1958). *The Strategy of Economic Development*. Connecticut (US): Yale University Press.
- Karbaschiyan, A. (2003). Untold Stories of the "Fada'iyan-e Islam" as Narrated by the Editor of the Weekly "Nabard-e Mellat". *Yalasarat*, No. 211, 6. **[In Persian]**
- Karshenas, M. (1990). *Oil, State and Industrialization in Iran*. Cambridge: Cambridge University.
- Katouzian, M. A. (1998). *The Political Economy of Iran*. Translated by Mohammad Reza Nafisi and Kambiz Azizi, Tehran: Markaz Publishing. **[In Persian]**
- Keddy, N. (1990). *Roots of the Iranian Revolution*. Translated by Abdolrahim Gavahi, Tehran: Ghalam. **[In Persian]**
- Lilaz, S. (2013). *The Second Wave of Authoritarian Modernization in Iran*. Tehran: Niloufar. **[In Persian]**
- Lowndes, V. (2002). *Institutionalism, in Theory and Methods in Political Science*. London: Palgrave Macmillan.
- March, J. G., & Olsen, J. P. (1989). *Rediscovering Institutions: The Organizational Basis of Politics*. New York: Free Press.
- North, D. C. (1990). *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*. Cambridge University Press.
- Peters, B. G. (2011). *Institutional Theory in Political Science: The New Institutionalism*. London: Continuum.
- Rafati-Panah Mehrabadi, M. (2019). *Development and Destruction: A Study of Iran's Environmental Policies during Development Plans (1948–1978)*. Tehran: Shirazeh-ye Ketab-e Ma. **[In Persian]**
- Razzaghi, E. (1997). *The Economy of Iran*. Tehran: Ney. **[In Persian]**
- Rouhbakhsh, R. (2002). *The Role of the Bazaar in the 15 Khordad Uprising*. Tehran: Center for Islamic Revolution Documents. **[In Persian]**
- Saber, H. (2019). *Collapse: A Look Inside the Shah's Regime*. Tehran: Parseh Publishing. **[In Persian]**
- Tafazzoli, F.n (1993). *History of Economic Thought*. Tehran: Ney. **[In Persian]**

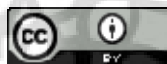
- Thelen, K. (1999). Historical Institutionalism in Comparative Politics. *Annual Review of Political Science*, 2(1), 369-404.
- Todaro, M. (1999). *Economic Development in the Third World*, Translated by Gholamali Farjadi. Tehran: Institute for Planning and Development Research. [In Persian]

منابع الکترونیک

<https://iranhistory.net/>

COPYRIGHTS

©2023 by the University of Tehran. Published by the University of Tehran Press. This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی